

De Brielenkerk, waar de O.L.V.- broederschap resideerde tijdens de middeleeuwen.
Detail uit : Jan Thevelin, en Jacob Destrée, *Stadsplan Ieper*, 1564.
(Ieper, Stedelijke Musea).

De grote sterfte van 1438-39 in Ieper. Nieuwe inzichten op basis van een rekening van de O.L.V.-broederschap van Parijse scholieren

Inleiding

Na de Zwarte Dood of Grote Pest van 1346-52 die niet alleen en niet in het bijzonder de Nederlanden (1349-50), maar wel heel Europa teisterde, verliepen de pestepidemieën en de daaraan verbonden grote sterfte meer regionaal of lokaal en grilliger.¹ Tijdens de eerste helft van de vijftiende eeuw kenden Vlaanderen en Henegouwen twee massale sterftepijken, namelijk in 1400-1 en 1438-40, toen maar dan zeer ruw geschat telkens een vierde tot een vijfde van de stedelijke populatie de dood vond.² De epidemie van 1438-39 ging ook gepaard met hongersnood door de hoge graanprijzen ; deze verzwakte sterk de weerstand tegen besmettelijke ziekten, waaronder de

1 Van de vele literatuur over de pest in het Ancien Régime beperken we ons tot de meest degelijke en recente artikels die specifiek gericht zijn op de Nederlanden met verwijzing naar en verwerking van de internationale literatuur : E. Thoen en I. Devos, "Pest in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de Middeleeuwen en de Moderne Tijden. Een status quaestionis over de ziekte in haar sociaal-economische context", *De pest in de Nederlanden : medisch historische beschouwingen 650 jaar na de Zwarte Dood. Vierde symposium geschiedenis der Geneeskundige wetenschappen* (Academia Regia Belgica Medicinae - Dissertationes - Series historica DSH 7), Brussel, 1999, 19-43 ; W. P. Blockmans, "The Social and Economic Effects of Plague in the Low Countries", *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 58 (1980) 833-863 ; W. P. Blockmans, e.a., "Tussen crisis en welvaart : sociale veranderingen, 1300-1500", *Algemene geschiedenis der Nederlanden*, IV, Haarlem, 1980, 42-86, met heel veel aandacht voor Ieper vanwege de unieke overlevering van bevolkingsgegevens.

2 Ibidem.

inmiddels endemisch geworden pest. Te Brugge zou de bevolking met een vijfde of meer zijn verminderd. Ook armoede en werkloosheid zouden velen de stad doen verlaten. In Henegouwen lag de sterfte in de dorpen bij benadering op ca. 30 procent.³ Of Ieper even sterk of minder door ziekte en honger werd geveld, is tot hiertoe niet grondig bestudeerd. Alleen Octaaf Mus, de Ieperse historiograaf van de afgelopen decennia, brengt de sterftepiek van '1437-38' en de broederschapsrekening eventjes ter sprake.⁴ Zo maakt hij ons attent op de vermelding van deze crisis door een eigentijdse kroniekschrijver, die bekend staat als Olivier van Diksmuide.⁵ Voor het jaar 1437 (wellicht om te zetten in 1438 n.s.) verwijst de kroniekschrijver naar de hoge graanprijzen "zo datter wel storven in Vlaendre hondert duust menschen of meer, ende dat van der epidemie".⁶ Deze vermelding van deze toch doorgaans goed ingelichte kroniekschrijver(s) is

-
- 3 P. Stabel, *De kleine stad in Vlaanderen (14de-16de eeuw)* (Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren, jaargang 57, 1995, nr. 156), Brussel, 1995, 31 en 64-67. Blockmans, "The Social", 856-60 en 862 (voor Brugge gebaseerd op het getuigenis van de chroniqueur Jan van Diksmuide) en vergelijk nog met J. Dumolyn, *De Brugse opstand van 1436-1438* (Standen en Landen, 101), Heule, 1997, 270-272; Thoen en Devos, "Pest", 26-32, die cijfers geven voor Pamele-Oudenaarde waarbij in 1401 het sterftecijfer (t.o.v. het negenjaarlijkse voortschrijdende gemiddelde) steeg tot 166,5% en in 1439 tot 58,3%. Het zijn in feite de enige cijfers uit een nabij gelegen stedelijke context waarmee we Ieper kunnen vergelijken.
 - 4 O. Mus, "Mutaties in de samenstelling van de Ieperse magistraat in de 15^e eeuw", *Getuigen in Polderklei. Huldeboek dr. Godgaf Dalle*, Beauvoorde, 1990, 78 en 80.
 - 5 Olivier van Diksmuide, *Merkwaardige gebeurtenissen, vooral in Vlaanderen en Brabant, en ook in de aengrenzende landstreken, van 1377 tot 1443, letterlijk gevolgd naer het oorspronkelijk onuitgegeven en titelloos handschrift van Olivier van Dixmude*, J.-J. Lambin (ed.), Ieper, 1835, 163. Omtrent het auteurschap, door de uitgever Lambin resoluut toegeschreven aan een lid van het bekende Ieperse patriciërs geslacht, is het laatste woord nog niet gezegd. Belangrijk om weten is dat de uitgave van Lambin voor herziening vatbaar is. Zo liet hij bepaalde passages (zoals deze hierna vermeld) achterwege, zie P. Trio, "The Chronicle Attributed to Olivier van Diksmuide (Oliver of Dixmude). An Unappreciated Town Chronicle of Ypres from Late Medieval Flanders", ter perse.
 - 6 In een afschrift van de "oorspronkelijke" kroniek leest men zeer concrete cijfers over de kostprijs van het graan te Ieper. Zo liep de prijs op tot het zevenvoudige van de graanprijs uit de periode daarvoor: Kortrijk, Stedelijke bibliotheek, *Fonds Goethals-Vercruyse*, nr. 303, 223-5. Men leest er voor de periode van Pasen 1439 m.b.t. Ieper: "... ende es te duchtenen datter viele storven van armoede ende van keytidigheyde (=ellende), van quaden broode gemaect van diversche zaden, als van boonen, erweten of vitzen (=soort linzen)". Een nieuwe tekstuitgave van deze kroniek is door ons in voorbereiding.

een belangrijk getuigenis. Globaal genomen hadden middeleeuwse kroniekschrijvers voor sociaal-economische gebeurtenissen weinig aandacht. Dat een dergelijke beschrijving hier toch is opgenomen, is mijn inziens veelzeggend en wijst op de ernst van de situatie.⁷ In stadskronieken van Ieper die via redacties uit de zeventiende en achttiende eeuw zijn overgeleverd, en waarvan het waarheidsgehalte voor middeleeuwse gebeurtenissen nogal wisselend is, wordt eveneens naar deze demografische crisis verwezen.⁸ In de relatief betrouwbare kroniek uit de Stedelijke Bibliotheek van Brugge leest men ongeveer hetzelfde relaas, waarbij zowel hongersnood en pest als doodsoorzaken worden genoemd: “Op desen tijt wasser inde stadt groote aermoede ende ghebreck van graenen dat ghedeurde 16 maenden, waernaer datter seer veele uuijtlansche graenen arriveerden, die de arme menschen voor eenen cleenen prijs hebben ghecocht ende gheheeten, waervan datter een groote peste voortghecommen is soodat in de stadt binnen neghen maenden tijt boven de 7.000 menschen stierven”.⁹ Archivalische bronnen om deze sterfte beter in te schatten zijn er nauwelijks. Met de directe gegevens uit de stadsrekeningen die lopen over de jaren 1438-9 kan men weinig aanvangen. Blijkbaar liet

-
- 7 Volgens Mus, “Mutaties”, 80 en 89 n. 11, bleef de auteur laconiek omdat hij samen met veel andere gegoeden tijdens deze pestepidemie de wijk nam naar residenties op het platteland. Zonder dit laatste te bestrijden, kunnen we niet akkoord gaan met de eerste argumentatie.
- 8 Voor een eerste studie van deze kronieken, en hun talrijke versies, zie de verhandeling die onder onze leiding werd gemaakt: R. Moreels, *Een web van verhaaldraden. Een onderzoek van lokale Ieperse stadskronieken over de middeleeuwse stadsgeschiedenis: historiek, verwantschap en uitgave*, ongepubliceerde licentieverhandeling K.U.Leuven, Moderne Geschiedenis, 2000. De bedoeling is om na een grondig codicologisch en inhoudelijk onderzoek een alomvattende digitale uitgave van deze kronieken te maken. In elk geval is het duidelijk dat sommige tekstpassages teruggaan op “middeleeuwse” annotaties en daarom vrij uniek en betrouwbaar zijn. Sommige redacties leunen nauw bij elkaar aan. Het precieze stemma codicum van de meer dan twintig handschriften is op dit moment nog onduidelijk.
- 9 Brugge, Stedelijke Bibliotheek Bieckorf, *Handschriften*, nr. 601, 264. Min of meer verwante versies, wat wijst op onderlinge afhankelijkheid, zijn o.m. terug te vinden in: “Een oude Ieperse Kroniek. Geloofwaardighe kronyk beschryvinge van de besonderste geschiedenissen sedert den oorsprong der stad Iper ten jaere vier honderd acht en zeventig tot den jaere 1731”, D. Masure (ed.), *Iepers kwartier*, 13 (1977) 17 (onder a° 1436); Ieper, Stadsarchief, *Aanwinsten*, nr. 93: Petrus Martinus Ramaut, *Historie ofte beschryvinge van de doorluchtige, ende befaemde, derde litmaetige hoofdstad van IJpre...1768*, onder a° 1437 en 1438; “Petite chronique de la ville d’Ypres”, I. Diegerick (ed.), “Analectes Yprois ou recueil de documents inédits concernant la ville d’Ypres”, *HGGSEB*, 11 (1849) 185 (onder a° 1436).

de stad slechts enkele slachtoffers, zes in totaal, op haar kosten begraven, mogelijk omdat zij onmiddellijk besmettingsgevaar opleverden en niemand anders hun lot aantrok.¹⁰ Dankzij een min of meer bewaarde eenjarige rekening uit die periode van een O.L.V.-broederschap uit de stad is het mogelijk deze sterfte beter te vatten en enigszins met cijfers te ondersteunen.¹¹ Voor een periode waarvoor nog niet veel concreet cijfermateriaal voorhanden is om demografische ontwikkelingen te volgen, is het een welgekomen inlichtingsbron.

Het rekenjaar 1438-39

Naar aanleiding van ons onderzoek naar de O.L.V.-broederschap van scholieren van Parijs, nu meer dan twee decennia terug¹², stootten wij op de gedeeltelijke transcriptie van een rekening van de broederschap uit 1438-9. De broederschap, waarover reeds menig artikel verscheen, heeft wellicht haar oorsprong in de dertiende eeuw, toen ze werd opgericht om Ieperse studenten aan de universiteit, in het bijzonder die van Parijs, financieel te ondersteunen.¹³ Het betreft hier een vrij uniek fenomeen.¹⁴ Haar eerste impliciete vermelding in de

-
- 10 De paar voorbeelden (waaronder een dode op de vismarkt en 2 in een broodstal : dus bij voedsel) worden aangehaald in Mus, "Mutaties", 78 en 89 n. 10 en 11. In tegenstelling tot de hoofdtekst, waar verkeerdelijk 1437-8 wordt genoemd, worden hier in voetnoot wel degelijk de rekeningen van 1438 en 1439 aangehaald. De pest en (andere) vormen van pestbestrijding worden niet expliciet genoemd. Ook hier weer meent Octaaf Mus dat het gebrek aan gegevens in deze bron te maken heeft met een vlucht van de magistraat uit de stad, een redenering die we moeilijk kunnen volgen.
 - 11 Zoals gezegd komt deze rekening, na een tip van ons, kort ter sprake in Mus, "Mutaties", 80, waar het foutieve cijfer van 378 overleden personen wordt gegeven en de rekening verkeerdelijk wordt toegeschreven aan de Ieperse Sint-Niklaasbroederschap.
 - 12 P. Trio, *De O.L.V.-broederschap van de scholieren van Parijs te Ieper gedurende de late middeleeuwen (ca. 1330-1600)*, ongepubliceerde licentieverhandeling, promotor R. De Keyser, K.U.Leuven, *Moderne Geschiedenis*, 1981, 2 vols. De thans gevierde Jacques Mertens willen we langs deze weg nog eens hartelijk bedanken voor de faciliteiten die hij als conservator ons destijds toestond bij het raadplegen van de documenten i.v.m. de broederschap die in "zijn" Brugse Rijksarchief bewaard worden.
 - 13 P. Trio, "A Medieval Students Confraternity at Ypres: The Notre Dame Confraternity of Paris Students", *History of Universities*, 5 (1985) 15-53.
 - 14 Mogelijk bestond een vergelijkbare broederschap in Douai: P. Trio, "Financing of University Students in the Middle Ages: a New Orientation", *History of Universities*, 4 (1984) 11; Trio, "The Notre Dame", 33. Het Ieperse geval heeft

bronnen dateert van maart 1306.¹⁵ Op negen augustus 1331 werden haar statuten door de officiaal en de bisschop van Terwaan kerkelijk goedgekeurd. Dankzij een rond het midden van de veertiende eeuw herziene versie van deze oorspronkelijke reglementering (=Stat A)¹⁶, een opnieuw gewijzigde statutenversie die dateert van (kort) vóór 11 juni 1408 (=Stat B) en de verslagen van de algemene vergadering (jaren 1408-1526) zijn we redelijk goed ingelicht omtrent de organisatie en het bestuur van de broederschap, zij het vooral vanuit normatieve hoek.¹⁷ Gelukkig bezitten we ook enkele praktijkdocumenten van vóór 1580, waaronder een rentenboek, een obituarium en enkele cartularia, en zoals reeds aangekondigd het afschrift van het rekenjaar 1438-9.¹⁸ Ledenregisters en aanverwante ledenattestaties – een bron die zich uitstekend leent voor demografisch onderzoek¹⁹ – ontbreken helaas.²⁰ Voor zover dat nog na te gaan valt, bezat het Stadsarchief van Ieper, toentertijd één van de rijkste stadsarchieven van ons land, geen enkel exemplaar van dergelijk type archief-

vanwege zijn bijzondere karakter zijn neerslag gevonden in één van de meest recente en beste syntheses over middeleeuwse universiteitsgeschiedenis: *A History of the University in Europe, vol. I: Universities in the Middle Ages*, H. De Ridder-Symoens (red.), Cambridge, 1992, 212 en 285.

- 15 P. Trio, "Het testament van de Ieperling Pieter Paelding (1306). Een nieuw licht op de oorsprong van de Ieperse O.L.V.-broederschap van studenten van Parijs", *Wevend aan het verleden. Liber amicorum O. Mus*, J. van Acker (red.), Veurne, 1992, 233-246.
- 16 In elk geval na het jaar 1341.
- 17 Uitgave van de statuten in P. Trio (ed.), "De Statuten van de laat-middeleeuwse clericale O.L.V.-broederschap van de studenten van Parijs te Ieper", *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis*, 148 (1982) 91-142.
- 18 Voor een toelichting omtrent de andere bronnen, verwijzen we naast de hierboven geciteerde literatuur ook nog naar P. Trio, "Een handschrift van de klerikale O.L.V.-broederschap van studenten van Parijs te Ieper, bewaard in het Rijksarchief te Brugge (XIVde eeuw)", in *HGGSEB*, 122 (1985) 5-25.
- 19 Cf. C.I. Kruisheer, *De onze Lieve Vrouwe - broederschap te Doesburg, ca. 1397-1580. Godsdienstige broederschapen en hun achtergrond. Bloeiperiode van de O.L. Vrouwebroederschap, neergang door kentering in het geloofsleven. Het memorieboek als bron van genealogische gegevens*, Ellecom, 1976; P.C.M. Hoppenbrouwers, "De broederschap van Onze-Lieve-Vrouw te Heusden", *De Nederlanden in de Late Middeleeuwen*, D.E.H. De Boer en J.W. Marsilje (reds.), (Aula paperback 145), Utrecht, 1987, 199-235; P. Trio, *Volksreligie als spiegel van een stedelijke samenleving. De broederschapen te Gent in de late middeleeuwen* (Symbolae. Facultatis litterarum et philosophiae Lovaniensis, series B vol. 11), Leuven, 1993, 167-230.
- 20 Via de oorkonden en andere documenten kon wel een gedeeltelijke ledenlijst, vooral via de weergave van bestuurders, samengesteld worden, zie Trio, *De O.L.V.-broederschap*, vol. II, met schriftelijke aanvullingen.

stuk.²¹ De vooroorlogse stadsarchivaris Emiel de Sagher, die de belangrijke documenten uit de Koninklijke Bibliotheek van Brussel niet kende, noteerde dan ook: “Peu de documents existent sur cette ghilde religieuse”.²² Volgens het Ieperse gewoonterecht dat werd opgetekend in 1535 dienden de namen van de nieuwe broederschapsleden samen met de plaats en dag van inschrijving opgetekend te worden in het broederschapsregister (“bouc ende register”).²³ Het gebruik om de namen van inkomende (en eventueel uitgaande) broederschapsleden in aparte registers bij te houden, ging minstens tot het midden van de vijftiende eeuw terug.²⁴ Aangezien de ledenregistratie, zowel bij het in- als uitschrijven, doorgaans financiële implicaties had, kunnen echter ook rekeningen van broederschappen voor demografisch onderzoek aangewend worden.²⁵

Dat de O.L.V.-broederschap al in de middeleeuwen schriftelijke verslagen opstelde van haar inkomsten en uitgaven staat als een paal boven water. Deze “registri reddituum” of “ontfancboucen” werden in de vijftiende eeuw samen met de zegelmatrijs en andere documenten van de broederschap bewaard in een broederschapskoffer met drie sloten. De koffer stond destijds bij het hoofd van de broederschap, de

21 Betreffende de jaren 1573-1718, slechts drie documenten, waaronder “une liste de fondations”: E. De Sagher, *Notice sur les Archives communales d'Ypres et documents pour servir à l'histoire de Flandre du XIIIe au XVIIe siècle*, Ieper, 1898, 357. Het is ongetwijfeld naar één van deze stukken dat de voormalige stadsarchivaris Lambin († 1841) verwijst wanneer hij ons attent maakt op het “register van de confrerie der geestelijke scholieren en andere gebroeders van O.L.Vrouw te St. Pieters”: Brussel, KB, *Fonds Mergheleynck (voortaan Fds M)*, hs. 41 (overzicht van grafchriften), dl. IV, nr. 1573.

22 De Sagher, *Notice*, 357.

23 Rubriek nr. 78: “Trechte van Onser Vrouwe ende Ste-Nicolaes ghilden”: L. Gilliodts-Van Severen (ed.), “Coutumes de la ville d'Ypres”, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier d'Ypres*, dl. I (Recueil des anciennes coutumes de la Belgique. Commission royale des anciennes lois et ordonnances de Belgique), Brussel, 1908, 506. De opname in de codificatie van het Ieperse gewoonterecht had te maken met de verplichte betaling aan de broederschap van een doodschuld door de erfgenamen van het overleden broederschapslid (zie hierna). Bij nalatigheid kon de broederschap met het inschrijvingsregister als bewijsstuk de erfgenamen voor de schepenbank dagen.

24 In een inventaris van de broederschap uit 1465/6 n.s. worden twee ledenregisters opgesomd. Enerzijds was er een “oud” boek en anderzijds een nieuw “zwart bouc” dat als datum “1450” meekreeg – wellicht gaat het hier om de aanvangsdatum – “mencioen makende van der lieder name ende wie de vader was”: Brugge, RA, *Oud kerkarchief*, nr. 499, 14 v°.

25 Zie b.v. Trio, *Volksreligie*, 167-230.

deken.²⁶ De bekende ‘Ieperse’ genealoog Arthur Merghelynck († 1908)²⁷ brengt ons op de hoogte van het – vermoedelijke – lot van de meeste van deze rekeningen in zijn onnavolgbare *Vade-mecum*.²⁸ Toen Merghelynck in 1887-8 allerlei documenten i.v.m. de broederschap van O.L.V. analyseerde – de resultaten werden opgenomen in zijn *Vade-mecum* onder nr. 88²⁹ – kreeg hij van zijn medewerker Jules Cordonnier de rekening ter inzage.³⁰ Deze laatste had het boekhoudkundige document in 1883 weten te redden uit een massa papieren afkomstig uit het Stadsarchief die tot de brandstapel waren veroordeeld. Ook al werden nadien talrijke documenten, waaronder ook oorkonden en andere originele stukken, door de nazaten van Jules Cordonnier aan Ieper (terug)geschonken, in het Stadsarchief van Ieper, dat thans deze schenking bewaart, zit deze rekening in elk geval niet.³¹ Daarom moeten we het stellen met de gegevens die via Merghelynck zijn overgeleverd.³²

De rekening loopt van 27 april 1438 tot 19 april 1439. Het rekenjaar, dat aldus van de ene tweede zondag na Pasen tot de volgende

26 Brugge, RA, *Oud Kerkarchief*, nr. 499, 14 r°-v^o; Statutenversie B art. 3, cf. Trio, “De Statuten”, 131-132.

27 Omtrent deze edelman en verzamelaar is al heel wat inkt gevloeid. Een vrij omvattende biografie, die ook peilt naar de maatschappelijk-culturele positie die Merghelynck innam bij de overgang van de negentiende naar de twintigste eeuw, met verdere bibliografie, biedt J. Tollebeek, “Het verleden in de negentiende eeuw. Arthur Merghelynck en het kasteel van Beauvoorde”, *Verlagen en Mededelingen van de Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*, jg. 1999, afl. 1, 107-147.

28 A. Merghelynck, *Vade-mecum pratique et utile de connaissances historiques... ou catalogue répertoire analytique, méthodique et raisonné de 555 manuscrits formés pour la plupart au moyen des documents y inventoriés...*, Doornik, 1896-7, 63 en 346 n.1; Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, p. 107. Eveneens aangehaald bij: De Sagher, *Notice*, 135-136 (met verkeerde datum voor de rekening); Trio, “A medieval”, 36.

29 “Recueil de documents concernant les gildes de Notre-Dame, dite: “Des Ecoliers de Paris” et de Saint-Nicolas, dite “Calande des clercs de Saint-Nicolas”, florissant jadis à Ypres, tirés de plusieurs manuscrits entr’autres pour la première de ces confréries, du manuscrit n° 18436 de la Bibliothèque Royale à Bruxelles (ancien fonds), 1887-1888, in- folio, 190 p. = table des noms, 48 p.”. Zie Merghelynck, *Vade-mecum*, 274-5. Voor de bedoelde documenten uit Brussel, KB, naderhand overgebracht naar Brugge, RA, zie onze eerder vermelde publicaties.

30 Over Jules Cordonnier, eveneens verwoed genealoog, maar ook hulparchivaris, zie enige gegevens in [K. Papin], *Inventaris van het Fonds Cordonnier* (Stadsarchief Ieper, Toegangen 9), Ieper, 2000. Aan de daar aanwezige uiterst summiere biografische data voegen we nog toe dat hij zeker al in 1896 gestorven was: Merghelynck, *Vade-mecum*, 63 en 346 n. 1.

31 [Papin], *Inventaris*.

32 Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 85-107.

liep, viel aldus samen met het werkingsjaar en was ook statutair vastgelegd.³³ De oorspronkelijke rekening van 15 bladen was in het Latijn geredigeerd. Het gebruik van het Latijn als administratieve taal is niet verwonderlijk aangezien het hier om een klerikaal en universitair milieu ging. In de rubriek inkomsten staan alleen de gelden verkregen uit “doodschuld”, waarna enkele honderden personen doorgaans met voor- en familienaam staan opgetekend. Echter niet alle persoonsnamen worden gevolgd door een bepaald bedrag, wat betekent dat niet iedereen zijn doodschuld betaalde.³⁴ In de rubriek uitgaven komen min of meer al dezelfde personen terug en een bepaald bedrag, ditmaal voorafgegaan door de titel “payer pour l’obit”. Het ging m.a.w. om de uitgave voor een individuele memoriedienst in de vorm van een requiemmis.³⁵ Bij sommige personen staat nog een extra uitgave voor “obsèques”, wat omschreven kan worden als een bijkomende verzorging/uitrusting van de memoriedienst.³⁶ Voor ons demografisch onderzoek zijn deze uitgaven en hun desbetreffende diensten minder van belang.³⁷ De betekenis van de doodschulden en de daaraan gekoppelde namen is wel noodzakelijk in ons verhaal. Om de draagwijdte van deze gegevens te kennen, zullen we hierna de statutaire bepalingen omtrent het lidmaatschap en het beëindigen daarvan nader bekijken. Bij de uitgaven volgen in de rekening nog twee andere rubrieken. Eén heeft betrekking op de uitgaven voor de feestdagen, maar Merghelyncq vond het niet nodig de algemene en gedetailleer-

33 Stat A art. 24 en Stat B art. 4 : Trio, “Statuten”, 127 en 132 ; Trio, *De O.L.V.-broederschap*, 204.

34 “Compte rendu par Jean d’Ypres, receveur de la Confrérie des Ecoliers de la Ste Vierge Marie (Ecoliers de Paris) des recettes faites principalement des données en “doodschuld” : Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 85. In de veronderstelling natuurlijk dat Merghelyncq systematisch alle bedragen die vermeld stonden, effectief heeft opgetekend. Zie hierna.

35 Een uitgave varieerde tussen de 2 en 3 lb. par. en stond min of meer los van de inkomsten uit de doodschuld. Zo kregen ook personen die geen doodschuld betaald hadden een memoriedienst. M.b.t. de 16de eeuw gold dat de broederschap verplicht was om een begrafenisdienst te houden voor broederschapsleden van wie het kleeft de 12 s. par. niet overschreed. Zie hierna.

36 Mogelijk een vertaling voor de Latijnse term “obsequiae”. We denken hier aan distributiegelden voor de aanwezige leden van de kernbroederschap, het leveren door de broederschap van bepaalde attributen zoals b.v. kaarsen, etc. De hoogte van de uitkeringen hier staan wel in relatie tot de betaalde doodschuld. Hoe hoger de doodschuld hoe meer de broederschap uittrok voor deze “obsèques”.

37 Zie voorlopig : Trio, *De O.L.V.-broederschap*, 220-223 en passim. Meer algemeen in Gentse en andere broedersschappen : Trio, *Volksreligie*, 284 e.v.

de uitgaven daarvoor over te nemen aangezien ze geen genealogisch belang hadden³⁸. Vervolgens komt nog de rubriek varia of algemene uitgaven, waaruit Merghelynck slechts enkele zaken overnam.³⁹ Een overzicht van de eindafrekening met totale inkomsten en uitgaven en eventueel deficit of overschot ontbreekt in Merghelyncks notities.

Als gevolg van Merghelyncks bijna puur genealogische belangstelling en werkzaamheden,⁴⁰ bevatten zijn notities dan ook meestal geen volledig getrouwe transcriptie maar bieden ze slechts een gedeeltelijke en verfranste overname. Voor de hier bestudeerde rekening is dat ook het geval. Merghelynck had doorgaans weinig of geen aandacht voor boekhoudkundige uitgaven of inkomsten die niet direct een genealogische component hadden, al is ook dat criterium – gelukkig voor ons – hier en elders in zijn omvangrijke en onmisbare verzameling niet overal even consequent toegepast.⁴¹ Hij gaf dus wel op meer systematische wijze de namen van leden van de broederschap die zowel onder de rubriek ‘doodschuld’ van de inkomsten als onder de rubriek ‘obit & obsèques’ van de uitgaven stonden genoteerd. De vraag is of hij ook volledig is geweest bij de weergave van deze namenlijsten. Notities betreffende andere bronnen uit zijn verzameling laten immers zien dat zowel hij als zijn medewerkers niet altijd volledigheid hebben nagestreefd. De indruk bestaat dat er een zekere voorkeur bestond voor de registratie van voorname personen en families, m.a.w. voor hen die zich in bestuursfuncties op wereldlijk en kerkelijk vlak en als gegoeden konden manifesteren.⁴² Toch mogen we ervan uitgaan dat Merghelynck voor de twee hierboven vermelde rubrieken

38 “Suivent les dépenses faites pour la dite confrérie à différentes fêtes de l’année à commencer du Dimanche Misericordia, deux semaines après Pâques jusqu’à la Purification de la Ste Vierge”, waarna alleen nog volgt : “sans intérêt au point de vue généalogique” : Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 105.

39 “Suivent les dépenses faites par Jean d’Ypre, receveur pour cette année de la confrérie de la Sainte Vierge, sur ordre du doyen et procureurs” : Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 106. Hoop en al één bladzijde met disparate gegevens. Veel zinnen worden onderbroken met “etc.”

40 Zie Merghelynck, *Vade-mecum*, 3 : “... à dépouiller ce que les archives... pouvaient fournir d’utile à l’histoire et à la généalogie des familles”.

41 Zo nam hij bepaalde bronnen soms letterlijk over, cf. P. Boussemaere, “De Ieperse poorteregisters tussen 1350 en 1468 : reconstructie, analyse en bespreking”, *Westhoek. Tijdschrift voor geschiedenis & familiekunde in de Vlaamse & Franse Westhoek*, 15 (1999) 148, m.b.t. poorteregistratie in de stadsrekeningen.

42 Zie b.v. de optekening door Merghelynck van gemiddeld slechts 40 % namen uit de poorteregisters : Boussemaere, “De Ieperse”, 148.

volledig is geweest. De twee lijsten die we hebben, wijken immers naar aantal namen nauwelijks van elkaar af, en dit terwijl de volgorde van de namen bij Merghelynck – die hierbij ongetwijfeld telkens de rangschikking van de namen uit de rekening volgde – voor de twee lijsten niet dezelfde is.

Lidmaatschap en uittrede

De broederschap waarvan hier sprake is, en die wellicht vanaf het begin haar stek had in de O.L.V.-Brielenkerk tot ze ca. 1573 naar de Sint-Jacobskerk verhuisde⁴³, kan getypeerd worden als een klerikale broederschap met een sterke O.L.V.-devotie.⁴⁴ Grosso modo kon men in de vijftiende eeuw op twee manieren lid zijn van deze O.L.V.-broederschap.⁴⁵ Enerzijds was er een beperkt aantal personen dat op 'klerikale wijze' lid van de corporatie was. Deze groep van uitsluitend geestelijken, bestond enerzijds uit actuele en gewezen universiteitsstudenten en anderzijds uit gewone clerici (meer en meer met het statuut van priester). Zij vormden in feite de actieve kernbroederschap waaruit ook telkens de bestuurders werden gekozen. Alleen zij namen aan alle activiteiten van de broederschap deel. Voor hun aanwezigheid op de liturgische vieringen van de broederschap (o.a. memoriediensten) werden ze betaald. De presentiegelden die ze op die wijze mochten ontvangen, betekenden voor de meesten van deze clerici een

43 Trio, "De statuten", 95-6. De Brielenkerk werd in 1578 afgebroken. Zie afbeelding p. 226.

44 Op dat laatste, alsook op andere aspecten van de werking, gaan we hier niet verder in. Naast diverse gegevens daarover in de reeds genoemde publicaties, dient nog altijd gebruik gemaakt te worden van: Trio, *De O.L.V.-broederschap*, I, 208 e.v.

45 Zie hierover breedvoerig: Trio, "De Statuten", 113-115; Trio, "A Medieval", 18-21; Trio, *De O.L.V.-broederschap*, 134-191 en 276-287. De ingewikkelde problematiek van het lidmaatschap van de O.L.V.-broederschap die hierna vereenvoudigd is weergegeven, zal nog het voorwerp worden van een afzonderlijk artikel. Hierbij dient gerefereerd te worden aan het lidmaatschap in de Ieperse Sint-Niklaasbroederschap die als klerikale broederschap naar organisatie, werking en ledenbestand grote gelijkenissen met de O.L.V.-broederschap vertoonde, cf. voorlopig: Trio, *De O.L.V.-broederschap*, I, 42-46; P. Trio en M. Carnier, "La confrérie nommée 'kalande': réminiscence d'une organisation à base décanale, dans le comté de Flandre au Moyen Âge", *Van Ieperse scholen en lenen, schilderijen en criminel en uit velerlei eeuwen*, R. Opsommer (red.), (Ieperse Historische Studies 3), Ieper, 1999, 291-300.

voornaam bron van inkomsten. Hun aantal bedroeg in de vijftiende eeuw wellicht niet veel meer dan twintig. Degenen die lid waren op 'lekenwijze', maar waartoe ook geestelijken – zelfs priesters – konden behoren, waren in feite een soort tweederangsleden of passieve leden, die op basis van hun inschrijvingsgeld deel hadden aan alle geestelijke weldaden (gebeden, missen, etc.) uitgaande van de broederschap, maar voor de rest niet echt actief betrokken waren bij het broederschapsgebeuren. Dergelijke tweedeling was er wellicht niet vanaf het begin, maar was langzaam gegroeid toen vanaf de tweede helft van de veertiende eeuw de exclusieve band met de universiteit begon te verdwijnen en de kernbroederschap evolueerde tot een soort gemeenschap van priesters die om den brode de broederschapsdiensten en mogelijk ook de getijden in Brielenkerk met hun aanwezigheid en gezang opluisterden. Op die wijze ging de kernbroederschap veel gelijkenis vertonen met pseudo-kapittels zoals de Cotidiane in Gent of het Commun van de Zeven Getijden in Brugge, die als een soort ersatz-kapittel tegen betaling instonden voor de viering van de getijden en allerlei misdiensten in de parochiekerken, vooral in steden maar ook in grote plattelandskerken.⁴⁶

Wie vrijwillig uit de (kern)broederschap trad, gedwongen werd omdat zijn staat (b.v. intrede in klooster, huwelijk)⁴⁷ of levenshouding niet meer conform de voorwaarden voor lidmaatschap was of – en dat was het meest voorkomende geval – kwam te overlijden, werd ertoe gehouden een zgn. 'doodschuld' te (laten) betalen. Het betalen van een doodschuld bij het opheffen van het lidmaatschap in een broederschap was in het middeleeuwse corporatiewezen een vrij algemeen gebruik. Van de diverse betalingen die een broederschapslid eventueel moest opbrengen (intredegeld, jaargeld, etc.) behoorde in het Gentse broederschapswezen net zoals in de meeste broederschappen van de Lage Landen de doodschuld tot de meest voorkomende verplichte betaling.⁴⁸ Wel zien we dat in de Gentse broederschappen na

46 P. Declerck, "Commun en Zeven Getijden in de Brugse parochiekerken", *HGGSEB*, 108 (1971) 117-173. Meer landelijk voorbeeld: L. Van Acker, "De distributie van Koolskamp", *Biekorf*, 84 (1984) 348-361.

47 Zo vermeldt de rekening de doodschuld van 10 lb. van priester Frans Volmare (Volmaers) die intrad in de abdij van Lo. Hiervoor liet de broederschap geen requiemmis maar een mis van de H. Geest opdragen: Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 85, 95 en 106.

48 Trio, *Volksreligie*, 148-152, met verwijzing naar verdere literatuur.

1450 die verplichting soms uitbleef en de betaling ervan een vrijblijvend karakter kreeg. In ruil voor deze betaling liet de broederschap minimum een requiemdienst houden. In essentie was dit het laten opdragen van een gelezen requiemmis, maar bij grotere bedragen kon deze dienst ook gezongen worden en werden allerlei bijkomende ‘diensten’ geleverd, zoals ondermeer het ter beschikking stellen van het broederschapsvaandel. Voor Gent vinden we vaak de bedragen van 12 s. en 20 s. par. terug, wanneer de hoogte van het bedrag voor de doodschuld vooraf werd vastgelegd. Bij enkele van de oudste broedersschappen werd de betaling van de doodschuld statutair uitgedrukt in de vorm van de schenking van het ‘beste (over)kleed’ van het gewezen broederschaplid. Dergelijke politiek was heel verstandig aangezien op die manier de devaluatie van het doodgeld werd tegengegaan. Maar het moet ook met traditie te maken hebben gehad. Bij de Ieperse O.L.V.-broederschap komen deze gebruiken min of meer terug zoals we hierna nog zullen zien.

Belangrijk voor een juiste interpretatie van de identiteit van de genoemde broederschapsleden is de bepaling rond 1408 waardoor het lidmaatschap van de O.L.V.-broederschap alleen nog openstond voor personen die het Ieperse ‘poorterschap’ bezaten.⁴⁹ Het feit dat er in de rekening onder de doodschulden eenmaal ‘een vrouw uit Poperinge’ wordt vermeld, gaat daar in principe niet tegen in. Ofwel betrof het een uitzondering op de regel, meteen de reden waarom de opsteller van de rekening de herkomst van de vrouw expliciet heeft aangestipt. Ofwel ging het terdege om een poorteres van de stad Ieper, maar wist de opsteller van de rekening haar naam niet en typeerde hij haar met de omschrijving ‘afkomstig uit Poperinge’ wat voor de tijdgenoten als identificatie kon volstaan. Het is trouwens niet onmogelijk dat de betrokken vrouw als rechtmatig lid van de broederschap nog altijd in Poperinge woonde op het moment dat ze overleed. Via het systeem van de buitenpoorteriej, dat ook in Ieper in voege was, konden ook niet in Ieper residerende personen het statuut van

49 “... quod de cetro (sic) numquam aliquis nisi sit burgensis, in confratrem nostrum recipetur...” : Brugge, RA, *Oud Kerkarchief*, 498, 6 v°. Ze sloot daarmee aan bij eerdere bepalingen die stelden dat het lidmaatschap op klerikale wijze beperkt was tot Ieperlingen, zie Trio, “A Medieval”, 19. Voor de meeste familienamen uit de rekening kan een Iepers antecedent gevonden worden. Vgl. met W. Beele, *Studie van de Ieperse persoonsnamen, uit de stads- en baljuwsrekeningen (1250-1400)*, 2 vols. Handzame, 1975.

poorter hebben, met alle rechten en plichten van dien. Deze buitenpoorters noemde men te Ieper 'hagepoorters'.⁵⁰ Enkele keren wordt in de rekening een persoon geïdentificeerd door een verwijzing naar de straat waar hij/zij woonde. In die gevallen gaat het steeds om straten van de stad Ieper.⁵¹ Een beperking van het lidmaatschap van een broederschap tot inwoners van één stad of zelfs één parochie treffen we in de Nederlanden vooral aan bij de oudere mariale broedersschappen.⁵²

Even nuttig om weten is dat de Ieperse O.L.V.-broederschap alleen openstond voor 'meerderjarigen'. Het opgetekende gewoonterecht van de stad uit 1535 bepaalde immers voor zowel de O.L.V.- als de Sint-Niklaasbroederschap dat "Item, ende ne zullen in de selve ghilden niet moghen ontfanghen zyn onbeiaerde kynderen ofte andere wesende in subjectie ende gouvernement van vadere, moedere ende vooghden".⁵³ Meerderjarigheid startte volgens diezelfde codificatie te Ieper pas vanaf 25 jaar,⁵⁴ al is het best mogelijk dat die leeftijdsgrens in de vijftiende eeuw een stuk lager lag.⁵⁵ De rekening geeft ook geen aanwijzing dat er onder de afgestorven leden kinderen zaten.⁵⁶ Hiermee zat de Ieperse O.L.V.-broederschap op de lijn van de meeste andere broedersschappen in de Nederlanden.⁵⁷ Op het einde van de vijftiende eeuw, meer bepaald in de constitutionele vergadering van elf juni 1489, verbood men zonder toelating van het broedersschapsbestuur het lidmaatschap voor personen die leden aan een

50 Over de verwerving en betekenis van het Ieperse poorterschap, zie: J. De Smet, "Uit het Iepers stadsleven rond 1300", *Biekorf*, 52 (1951) 81-2; P. Boussemaere, "De Ieperse", 149-151.

51 B.v. "een vrouw die woonde in de Boterstraat": Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 86. Zie een uitvoerige lijst van Ieperse straten en pleinen uit de Middeleeuwen in: J.E. Cornillie, *Ieper door de eeuwen heen*, Langemark, [1950].

52 Trio, *Volksreligie*, 223.

53 Gilliodts-van Severen, "Coutumes de la ville", I, 506.

54 Gilliodts-van Severen, "Coutumes de la ville", I, 392. Door huwelijk of het uitoefenen van een beroep kon men eerder bevoegd worden.

55 P. Godding, *Le droit privé dans les Pays-Bas méridionaux du 12e au 18e siècle* (Académie royale de Belgique. Mémoires de la Classe des Lettres 14, 1), Brussel, 1987, 71-72.

56 Wel wordt enkele keren een persoon aangeduid in de zin van "une fille/un fils de", maar dat wil helemaal niet zeggen dat de betrokkene op dat moment minderjarig was. Het gaat vermoedelijk om een ongetrouwd iemand die misschien zelf nog bij de ouder(s) inwoonde. Misschien moeten we er niet meer achter zoeken dan een andere vorm van identificatie die voor de tijdgenoten verstaanbaar was.

57 Trio, *Volksreligie*, 223-3.

besmettelijke en gevaarlijke ziekte zoals b.v. de pest en de rode loop⁵⁸ De vrees voor de pest laat zich ook aflezen uit het stedelijke reglement voor de O.L.V.-Tuindagprocessie van enige jaren daarna, namelijk in 1495,⁵⁹ maar het toont tegelijkertijd aan dat het stadsbestuur en de inwoners het gevaar voor besmetting door menselijk contact onderkenden en daartegen ook de nodige hygiënische maatregelen troffen.⁶⁰ Voor het overige stonden er blijkbaar geen beperkingen op het lidmaatschap, althans niet voor hen die op ‘lekenwijze’ tot de broederschap wensten toe te treden.

Waren er misschien sociale beperkingen om lid te worden, dit ten gevolge van allerlei geldelijke verplichtingen? Het intredegeld lag niet vast – althans volgens de twee bewaarde statutenversies – maar stemde overeen met de financiële draagkracht van de kandidaat-leden.⁶¹ Inschrijvingsgelden zijn in de door Merghelynck overgeleverde rekening niet teruggevonden,⁶² zodat de praktijk daarvan – indien zij nog bestond – niet meer te achterhalen is. Het is niet helemaal ondenkbaar dat een vrijwillige intredecontributie via de betaling van de doodschuld werd geregeld. Volgens de twee bewaarde statutenversies, die dus in eerste instantie de situatie van vóór 1408 weerspie-

58 “... presumat, audeat aut cupiat recipere aliquam personam in nostrum confratrem aut sororem dicte kalende iacentem sive laborantem actualiter in infirmitate contagiosa et perniculosa (sic) quemadmodum pestis, fluxus sanguinis et sic de aliis, nisi de consensus...” : Brugge, RA, *Oud Kerkarchief*, nr. 498, 7 r°. In deze jaren heerste de pest in Vlaanderen: Blockmans, “The Social”, 854; Thoen en Devos, “Pest”, 30.

59 “Item dat achtervolghende den voorgheboden onlanx ghedaen niemant wie hy zy en ontfanghe noch herberghe eenighe lieden het en zy dat hy wel gheinformeert ende verzekert zy dat die uut gheenen sterfhuusen ofte plaetsen en commen besmet ende gheinfecteert van der pestilentie up zes weken utter steden ghezonden te zyne” : Diegerick, *Analectes*, 92-3. Wijst dat er op dat er toen een pestepidemie door Ieper raasde? Blockmans, “The Social”, 854, geeft nochtans geen pestepidemie voor Vlaanderen in die jaren. Thoen en Devos, “Pest”, 31, geven er wel een voor 1492-94.

60 Vgl. nog met allerlei gelijkaardige maatregelen in 1490-1 toen de pest de stad opnieuw teisterde : Mus, “Mutaties”, 78. Of Ieper daarmee “revolutionair vroeg” handelde, zoals Octaaf Mus meent, laten we hier in het midden. Zie in dit verband al stedelijke ordonnanties vanaf 1469 : C. De Backer, “Maatregelen tegen de pest te Diest in de vijftiende en zestiende eeuw”, *De pest in de Nederlanden : medisch historische beschouwingen 650 jaar na de Zwarte Dood. Vierde symposium geschiedenis der Geneeskundige wetenschappen* (Academia Regia Belgica Medicinæ - Dissertationes - Series historica DSH 7), Brussel, 1999, 183-209.

61 Stat A art. 19 en Stat B art. 21 : Trio, “Statuten”, 124 en 138-9.

62 Wellicht ook omdat hiervan in de rekening niets te vinden was. Merghelynck geeft ook geen enkele rubriek in die zin aan.

gelen, bestond de doodschuld, die iedereen in principe moest vereffenen, uit de overdracht van het beste kleeid van het overleden lid.⁶³ Indien de erfgenamen van het overleden broederschapslid weigerden om deze schuld te vereffenen, dan kon de broederschap een beroep doen op de stedelijke overheid. Precies de sterk wisselende bedragen van de doodschuld laten vermoeden dat ook nog in 1438-9 de hoogte van de doodschuld overeenkwam met de waarde van het beste kleeid. Betalingen van de doodschuld onder deze vorm, die eigenlijk vrij goed eenieders welstand en financiële draagkracht reflecteerden, waren geen uitzondering in het middeleeuwse broederschapswezen van de Lage Landen.⁶⁴ Vele oudere broederschappen en broederschappen van klerikale oorsprong, gingen zo tewerk.⁶⁵ Het opgetekende Ieperse gewoonterecht van 1535 liet de nabestaanden toe in ruil hiervoor 12 lb. par. te betalen,⁶⁶ maar die mogelijkheid bestond blijkbaar ook al in 1438-9 zoals hierna zal blijken. De vervanging van een doodschuld in natura door de betaling van een min of meer overeenkomstige bedrag in speciën had in de broederschap echter al veel eerder zijn intrede gedaan.⁶⁷ Welk systeem in 1438-9 in voege was, is uit de rekening niet meteen op te maken. Bij de geïnde doodschulden staan alleen geldelijke bedragen. Ofwel is dit het bedrag dat door de nazaten van het overleden broederschapslid direct in speciën werd betaald, ofwel betreft het een bedrag dat bekomen werd door de broederschap nadat ze zelf eerst de verkoop van het ontvangen kledingstuk had geregeld.⁶⁸ Misschien gaat het gewoon om een eerste

63 Zoals reeds gezegd, geven we hier een vereenvoudigde voorstelling van zaken, die elders breedvoeriger zal uitgewerkt worden.

64 In de Illustere O.L.V.-broederschap van 's-Hertogenbosch moesten de nabestaanden van een afgestorvene (priester of clericus) een doodschuld betalen naargelang de "inkomsten" van de overledene. Het laagste tarief was daar minstens de waarde van diens beste overkleed of het overkleed zelf: G.C.M. Van Dijck, *De Bossche optimaten. Geschiedenis van de Illustere Lieve Vrouwebroederschap te 's-Hertogenbosch, 1318-1973* (Bijdragen tot de geschiedenis van het zuiden van Nederland 27), Tilburg, 1973, 22.

65 Trio, *Volksreligie*, 148-152.

66 Gilliodts-Van Severen, "Coutumes de la ville", 506-508.

67 Het oudste voorbeeld dateert uit het jaar 1351: Brugge, RA, *Oud Kerkarchief*, nr. 500, 15 v°. Uit de daaropvolgende jaren dateren nog andere voorbeelden in de cartularia.

68 Dergelijke werkwijze werd gehanteerd in de studentenbroederschap van O.L.V. te Douai: Trio, *De O.L.V.-broederschap*, 169 n. 28.

taxatie,⁶⁹ en moest het kledingstuk daarna nog effectief ten gelde worden gemaakt. De meeste bedragen situeren zich tussen de een à zes lb. par. In de categorie van zes tot twaalf lb. par. vallen er 79 individuele doodgelden of 19,1 % van het totaal. Voor zevenentwintig personen (7,4 %) werd het hoogste bedrag van twaalf lb. par. betaald.⁷⁰ In dat laatste geval maakten de erfgenamen mogelijk gebruik van een regeling tot betaling in speciën – pas als dusdanig bekend uit het jaar 1535 – omdat het kled van het afgestorven broederschapslid die waarde oversteeg. Voor sommige personen, eventueel familieleden, werd in de rekening geen individueel, maar een gezamenlijk bedrag van betaalde doodschuld opgegeven, zodat een volledige opsplitsing van alle doodgelden niet meer mogelijk is. Bij maar liefst 54 (14,9 %) personen staat geen enkel bedrag van doodschuld vermeld. Dat het hier gaat om (nog) niet betaalde doodschulden, is logisch. De statuten lieten immers toe dat voor personen die te veel schulden nalieten, de broederschap afzag van de inning van de doodschuld.⁷¹ Het is wel niet helemaal uitgesloten dat sommige niet betaalde doodschulden vooralsnog, eventueel in de jaren nadien, gerecupereerd werden, net zoals het evenmin is uitgesloten dat iedere geïnde doodschuld betrekking heeft op een overlijden tijdens het desbetreffende rekenjaar. Het feit dat voor bijna al de opgesomde personen tijdens het rekenjaar ook effectief een memoriedienst werd gehouden, laat toch vermoeden dat ze ook effectief in dat jaar overleden zijn. Uit deze vastgestelde diversificatie aan doodschuldbedragen leiden we af dat het sociale profiel van de broederschapsleden zeer divers was. Door de relatief ‘democratische’ toegangsgelden, met inbegrip van de doodschuld, bestond

69 Zie de betaling “payé chez Jacques Medem, notre appréciateur” : Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 106.

70 Ter vergelijking : een metser (= ongeschoold arbeider) verdiende in die tijd 6 s. in de winter en 8 s. par. in de zomer. Op jaarbasis bij volledige tewerkstelling kwam dat op 98 lb. 1 s. par. Zie voor de berekening op basis van de stadsrekening Trio, *De O.L.V.-broederschap*, 163.

71 Dat de broederschap ook minder gegoeden telde, bewijst een clauseule in de opgetekende costuimen van de Kasselrij Ieper die bepaalde dat broederschapsleden van wie het kled de 12 s. par. niet overschreed, net zoals andere armen recht hadden op een begrafenisdienst van de broederschap : L. Gilliodts-Van Severen (ed.), “Coutumes de la Salle et Châtellenie d’Ypres”, *Coutumes des pays et comté de Flandre. Quartier d’Ypres* (Recueil des anciennes coutumes de la Belgique. Commission royale des anciennes lois et ordonnances de Belgique)”, Brussel, vol. II, 1911, 153 (nr. XXIII). In Stat B art. 22 staat dat wie geen 12 s. kon betalen voor doodschuld als “arm” werd aanzien : Trio, “De Statuten”, 139.

er geen grote sociale belemmering om op lekenwijze tot deze broederschap toe te treden.⁷² Voor de 'klerikale' leden golden andere toelatingsvoorwaarden zodat hun sociaal profiel enigszins verschilde, maar gezien het beperkte ledental van deze groep (zie hierna), is hun impact op het in de rekening geregistreerde ledenbestand eerder verwaarloosbaar.

Aantal doden

Uit het voorgaande, mogen we concluderen dat min of meer alle in de doodsschuldenlijst opgesomde personen in de periode van 27 april 1438-19 april 1439 of eventueel kort daarvoor overleden waren. Het gaat in totaal om 361 volwassen personen, namelijk 165 (ca. 46 %) mannen, 191 vrouwen en 5 waarvan het geslacht niet bekend is.⁷³ Het procentuele overwicht van vrouwen (ca. 53 %) is reëel maar niet overweldigend en liep dus enigszins parallel met het grotere aandeel van vrouwen onder de middeleeuwse bevolking.⁷⁴ Toch is een vrouwelijk overwicht onder het ledenbestand van laatmiddeleeuwse broederschappen in deze contreien meer uitzondering dan regel.⁷⁵ Precies de lage financiële drempel zou een verklaring kunnen zijn voor het feit dat zich in de Ieperse O.L.V.-broederschap relatief veel meer vrouwen in de broederschap lieten inschrijven.

Het bevolkingsaantal van de stad op dat moment is relatief goed gekend. Een telling van 1437 laat mits enige becijfering een totale populatie van ca. 9.500 Ieperlingen kennen.⁷⁶ Daar moeten nog zo'n

72 Omtrent de zeer uiteenlopende sociale differentiatie van broederschappen onderling en die van leden in een zelfde broederschap, zie Trio, *Volksreligie*, 225-230.

73 De Frans Volmare die een doodsschuld betaalde omdat hij kloosterling werd, is hier niet meer opgenomen. Eén van de niet met naam genoemde personen was een "leproos": Brussel, KB, *Fds M*, nr. 88, 94.

74 H. Pirenne, "Les dénombrements de la population d'Ypres au XVe siècle (1412-1506), Contribution à la statistique sociale du Moyen Âge", *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, 1 (1903) 1-32. Hier is gebruik gemaakt van de herdruk in *Prisma van de geschiedenis van Ieper*, J.A. Van Houtte en O. Mus (reds.), Ieper, 1974, 369.

75 Trio, *Volksreligie*, 220-223.

76 9.687 om precies te zijn, cf. W. Prevenier, "La démographie des villes du comté de Flandre aux XIVe et XVe siècles. Etat de la question. Essai d'interprétation", *Revue du Nord*, 65 (1983) 257-260, met verwerking van de eerder genoemde studie van Pirenne over de Ieperse bevolking in de middeleeuwen.

1.500 buitenpoorters worden bij opgeteld⁷⁷, aangezien ook zij lid van de broederschap konden worden. Dat brengt uitgaande van een maximale recrutering het totaal van mogelijke broederschapsleden op ongeveer 11.000. Op het eerste gezicht zou dus de sterfte in die periode volgens de rekening slechts 3,3 % of 33 op 1000 zijn. Een gemiddelde normale jaarsterfte bedroeg in die tijd binnen de Vlaamse stedelijke context al 45 op 1000.⁷⁸ Ons cijfer is echter zo laag omdat uiteraard niet iedere Ieperling lid van de broederschap was. Des te meer omdat de broederschapsbevolking enkel uit meerderjarigen bestond (hierbij denken we aan een leeftijd boven de twintig). Nu is het bekend dat pestepidemieën vooral lelijk huishielden onder kinderen en adolescenten tussen vijf en negentien jaar.⁷⁹ Ruwe schattingen spreken hier zelfs van twee- tot driemaal zoveel slachtoffers binnen die leeftijdsgroep. Aangezien de helft van de stedelijke bevolking zich binnen deze leeftijdsklasse situeerde, lag het aantal pestdoden wellicht drie- tot viermaal hoger. Op die manier komt men al gemakkelijk tot een sterftcijfer van één op tien. Dat dit cijfer helemaal niet te hoog gegrepen is, laat zich afleiden uit het feit dat er van de kernbroederschap, die wellicht toen niet meer dan een vijftiengtal leden telde,⁸⁰ minimum zeven in het hier onderzochte jaar kwamen te sterven.⁸¹ Dit zou ruw geschat betekenen dat in het desastreuze rekenjaar 1438-9, waar naast pest ook hongersnood en wellicht nog andere infectieziekten met de sikkel van Piet Hein maaiden, ongeveer een derde van de Ieperse bevolking de dood vond. De leemte die deze overledenen achterlieten moet voor de stad en haar economie desas-

77 Voor dit laatste cijfer is er de telling van 1465 : G. Des Marez, *Etude sur la propriété foncière dans les villes du moyen âge et spécialement en Flandre*. (Recueil de travaux publiés par la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Gand 20), Gent-Parijs, 1898, 216. Zie nog een cijfer van 1450 eenheden in een ongedateerde lijst : Mus, "Mutaties", 80.

78 Cijfers voor Ronse in Thoen en Devos, "Pest", 26-27.

79 Thoen en Devos, "Pest", 35 en 37 ; Blockmans, "The Social", 850; Stabel, *De kleine stad*, 62.

80 In 1526 werd het aantal leden van de kernbroederschap beperkt tot 24 zodat iedereen voldoende distributiegelden kon opstrijken : Trio, *De O.L.V.-broederschap*, 181-2. Het vermoeden is gewettigd dat dit aantal in de eeuw daarvoor, toen het systeem van presentiegelden voor priesters al volop functioneerde, niet hoger was.

81 Aangezien we geen echte volledige ledenlijsten hebben (cf. supra) gaat het hier heel zeker om een minimum. De in de lijst van doodschulden opgenomen kernleden : Trio, *De O.L.V.-broederschap*, vol. II, nrs. 31, 45, 99, 115, 117, 125 en de deken van christenheid (misschien te vereenzelvigen met nr. 60).

treuze gevolgen gehad hebben. Het verklaart waarom het stadsbestuur in de daaropvolgende jaren (1440-7) nieuwe inwoners probeerde te lokken door lieden met een ambachtelijke opleiding het poorterschap gratis te verschaffen.⁸² De ordonnantie van de stadsmagistraat, die deze beslissing motiveert, noemt zonder verbloemen 'het herbevolken van de stad en het aanzwengelen van de industrie'.⁸³ Dat het wel degelijk in die jaren om een pestepidemie ging, bewijst ook de spreiding van de slachtoffer aantallen over het jaar. De rattenvlo, als drager van de pestbacil, verspreidde zich immers het best in de zomermaanden, wanneer het warmer en vochtiger is, met topmaanden als augustus en september.⁸⁴ Het kan geen toeval zijn dat de meeste broederschapsleden stierven in die periode.⁸⁵ Indien men aanneemt dat te Ieper ook in de twaalf maanden voorafgaand aan het hier bestudeerde rekenjaar de pest en aanverwante 'dooddoeners' lelijk huis hielden, dan mag men zonder meer aannemen dat de periode 1438-1439 de Ieperse bevolking meer dan decimeerde. In een stad, die zich probeerde te herstellen van een slabakkende textielnijverheid en van het desastreuze beleg door de Engelsen en de Gentenaren uit 1383, kon men deze demografische aderlating missen als kiespijn.

82 Mus, "Mutaties", 80-81, en vooral Boussemaere, "De Ieperse", 154, met cijfers die wijzen op het effect van deze maatregel na een "zwarte" periode. De jaren 1438-39 laten immers een grote daling, met ongeveer de helft, van het aantal nieuwe poorterinschrijvingen zien. Dit is eveneens een indicatie voor de grote crisis die de stad toen doormaakte.

83 I.L.A. Diegerick, *Inventaire analytique et chronologique des chartes et documents appartenant aux Archives de la ville d'Ypres*, III, Brugge, 1860, 254.

84 O.a. Thoen en Devos, "Pest", 35.

85 Tussen 27 april en 14 augustus vielen 111 doden en van 15 augustus tot 6 september 88. Voor de vier zomermaanden komt dat in vergelijking met het totaal neer op iets meer dan de helft (55,1 %). Dankzij de weergave van de uitgaven voor expliciet genoemde feestdagen, is het mogelijk om de uitgaven voor de memoriediensten voor individuele broederschapsleden – die snel na het overlijden plaatsvonden – chronologisch te faseren.